

Hranice, selhání a transporty Zpráva o filmových seminářích na ÚSTR

Ve dnech 7. února, 6. března a 20. března 2008 se ve velké zasedací místnosti Ústavu pro studium totalitních režimů uskutečnily další díly z cyklu filmových seminářů, nazvaného *Film a dějiny: totalita a propaganda* a zahájeného 17. prosince 2007 (viz Paměť a dějiny 2, 2008, č. 1, s. 207). Prostřednictvím dokumentárních filmů tří výrazných režisérských osobností byla představena tři různá témata z dějin totalitních režimů.

První (celkově druhý) filmový seminář byl věnován tématu útěků přes střežené státní hranice v období komunistického režimu. Po úvodní přednášce historika Prokopa Tomka byly promítnuty dva dokumenty režisérky Kristiny Vlachové (Jany Slánské), která se od začátku 90. let, kdy se po mnohaleté nucené odmlce mohla konečně vrátit ke své profesi, věnuje soustavnému mapování zločinů komunismu: třicetiminutový snímek *Hranice – Železná opona*, který K. Vlachová natočila v době svého působení ve slovenském Ústavu paměti národa a který pak věnovala památce Jána Langoše, a hodinová *Zpráva o Králi Šumavy* (2001). Tento hlavní film večera představil zejména legendárního převaděče Josefa Hasila, nekorunovaného „Krále Šumavy“, od roku 1954 žijícího v Americe, kterému v roce 2001 udělil prezident Václav Havel Medaili Za hrdinství. Hasilův portrét jako poměrně pestrá mozaika nekorigovaných a neselektovaných výpovědí pamětníků je přitom záměrnou antipropagandou, jakož i opozicí ke známému Kachyňovu snímku *Král Šumavy* (1959), líčícímu *tvrdý boj pohraničnicků proti narušitelům československých státních hranic*. Seminář zakončila diskuse diváků s režisérkou Vlachovou, jejíž rozsáhlá filmografie zahrnuje i řadu dalších pozoruhodných titulů. Jmenujme aspoň některé novější: *Věž smrti*, *Cesta naděje*, *Leopoldov*, *Dračí setba* ad. Aktuálně Kristina Vlachová natáčí dokument o Janu Palachovi.

Druhý (třetí) filmový seminář byl otevřen přednáškou historika Petra Koury o čs. protinacistickém odboji za druhé světové války. Následovala projekce dokumentárního filmu *Selhání*, který v roce 2000 natočil Pavel Štingl, jeden z našich nejtalentovanějších dokumentaristů, držitel řady tuzemských i zahraničních filmových ocenění.¹ Tvůrčí invenci, ale i odvahu dokázal právě v *Selhání* nebo třeba v *Deníku pana Pfitznera* (1998), tedy v inteligentních vyvážených dokumentech o antihrdinech českých moderních dějin, o zrádcích, ale i obětech národa. Ze Štinglovy bohaté filmografie bývá právem vyzdvihován experimentální hraný dokument *Mír jejich duši* (2004), letos měla premiéru *Zpráva o Lodži*, zabývající se dějinami (ale vlastně i současností) lodžského ghetta. Zmiňme také působivou multivizi *A nevinní byli vinni*, vytvořenou pro novou expozici Památníku Lidice. A promítnuté *Selhání*? Sám režisér o něm v diskusi s diváky řekl: *Je to vlastně příběh tzv. zrádce národa. Ono „tzv.“ zvláště zdůrazňuji, protože o tom to celé je. Viliam Gerik, radiotelegrafista paraskupiny ZINC, který tu byl britským letectvem vysazen, je postava po všech stránkách polemická. Pokusil jsem se analyzovat nejen psychologii toho, kdo selhal, ale zároveň ukázat atmosféru celého tehdejšího protektorátu Čechy a Morava... Gerikova tragédie začala tím, že ho vysadili na jiném místě, než které bylo původně určeno..., za neuvěřitelně dramatických okolností se nakonec sám šel udat na gestapo. Jako agent německé policie se vedle toho snažil pomoci domácímu odboji. Jak říká plukovník Čestmír Šikola, také radiotelegrafista jiné, úspěšnější skupiny, Gerika za jeho činy odsoudili jménem lidu, a to právě toho lidu, který mu nepomohl v nejtěžších chvílích po výsadku. Propagandistickou tvorbu v programu zastupovaly dva filmy: asi hodinový stříhový dokument *Kolesa dějin**

¹ Svoje názory na historický dokument shrnul v článku: ŠTINGL, Pavel: „Lidstvo se nikdy nepoučí z vlastní historie...“ Manipulace v dokumentárním filmu. In: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*. NLN, Praha 2005, s. 331-342.

(1945), vytvořený na samém sklonku nacistické okupace Milošem Cettlem,² líčí Německo jako obětavého ochránce a upřímného přítele všech loajálních Čechů, najmě pracovitých dělníků, kteří díky němu mohou vést šťastný život, zcela ušetřeni válečných útrap a hrůz, bezpečni před *židobolševickými* nájezdníky, *novodobými barbary*. Osmdesátiminutový „stříhák“ *Věrní zůstaneme* (1945) režiséra Jiřího Weisse vyzdvihuje význam (zejména zahraničního) čs. odboje v rámci vítězného tažení protihitlerovské koalice. Stojí za pozornost, že tvůrci těchto dokumentů použili některé stejné týdeníkové záběry, jenže v protikladném kontextu.

Filmový seminář č. 4 představil mimořádně cenný dokumentární cyklus Lukáše Příbyla *Zapomenuté transporty*, zejména pak druhý ze čtveřice devadesátiminutových filmů, totiž *Zapomenuté transporty do Běloruska*. Tento druhý díl měl přitom skoro současně premiéru na filmovém festivalu *Jeden svět*. Za první, „lotyšský“ díl (premiéra v listopadu 2007) získal autor prestižní cenu Trilobit, udělovanou Českým filmovým a televizním svazem za dokumentární tvorbu. Lukáš Příbyl je politologem a historikem (studoval na univerzitách v USA), který se zabývá dějinami holocaustu, jen místo psaní odborných studií točí dokumentární filmy. Jeho projekt mapuje v podstatě neznámé kapitoly z těchto dějin. Je obdivuhodně důkladnou a působivou mozaikou vzpomínek Židů deportovaných z Čech a Moravy do koncentračních táborů a ghatt v Lotyšsku, Bělorusku, Estonsku (3. díl) a východním Polsku (4. díl). O začátcích projektu *Zapomenuté transporty* L. Příbyl během diskuse prozradil: *Chtěl jsem zjistit, kam byl transportován můj děda a další členové mé rodiny, kteří byli už v roce 1939 odvezeni z Ostravy do Niska... Nakonec jsem na téma Nisko napsal diplomovou práci. Už tehdy jsem při dohledávání osudů jednotlivých lidí narážel na názvy dalších táborů, které často nebyly zmíněny ani v odborné literatuře. V roce 1994 jsem pak byl na stáži v Izraeli, kde mi v archivu dali krabice neroztříděných materiálů v češtině, slovenštině, ruštině a němčině, se kterými si nikdo nevěděl rady, protože šly jen těžko „zařadit“. Byly tam výpovědi pořízené bezprostředně po válce, kde lidé vyprávěli o často naprosto neznámých koncentračních táborech a ghettech. Získal jsem tam první informace, dostal první adresy, potkal první svědky... Věnoval jsem se tomu dál a později o těch místech začal psát články a studie, ale bylo mi jasné, že to nestačí. Zajímaly mě osudy lidí, kteří přežili. Jsou to tak silné příběhy, že je do nějaké suché studie nelze zpracovat. Navíc jsem chtěl, aby se o tom dozvěděla široká veřejnost a nejen pár historiků. Dějiny holocaustu zjevně přesahují možnosti historiografické reprezentace (na toto téma proběhla v 90. letech v západní historiografii rozsáhlá diskuse). A jak napsal americký kulturní historik Robert A. Rosenstone, který se zabývá problematikou filmu a dějin: Právě zde by se nejspíše uplatnil historik-filmař, historiofot (od historiofotie jako paralely k historiografii), *jenž by minulé události toliko nepopisoval a neanalyzoval, nýbrž by se s nimi konfrontoval a aktivně je prožíval*.³ Rosenstone měl ovšem na mysli spíše filmaře jako historika. O tom, jak se historik stane filmařem, L. Příbyl říká: *Učil jsem se cestou*. (Realizace projektu zabrala několik let.)*

² K této záhadné postavě BLAŽEK, Petr: „Podkopávej ze všech sil dnešní režim!“ Ilegální tiskoviny odbojové skupiny Za pravdu (1949), *Paměť a dějiny*, roč. 1, 2007, č. 1, s. 141: *V květnu 1945 odešel z Československa, v zahraničí měl údajně spolupracovat s bývalým armádním generálem Lvem Prchalou. V roce 1947 si požádal na římském velvyslanectví o československé občanství. Po návratu do Prahy začal patrně spolupracovat se Státní bezpečností. V dubnu 1949 se jako tchán Františka Sádka nabídl, že Karlu Peckovi zprostředkuje přechod hranic. Podle archivních dokumentů Pecku udal tajné policii. Na konci čtyřicátých let zmizel za nejasných okolností z Prahy a v roce 1950 byl údajně prohlášen za nezvěstného (v Centrálním registru obyvatel se jeho jméno nevyskytuje). Podle nepotvrzených zpráv měl být zastřelen při pokusu o přechod hranic, podle jiných měl odejít do Jižní Ameriky.*

³ ROSENSTONE, Robert A.: The Future of the Past. Film and the Beginnings of Postmodern History. In: SOBCHACK, Vivian (ed.): *The Persistence of History. Cinema, Television, and the Modern Event*. Routledge, New York – London 1996, s. 201-218; viz také WHITE, Hayden: Historical Emplotment and the Problem of Truth. In: FRIEDLÄNDER, Saul (ed.): *Probing the Limits of Representation: Nazism and the „Final Solution“*. Harvard University 1992, s. 37-53.

Byla to hlavně otázka citu. Přibyl však přiznává, že měl také velké štěstí na spolupracovníky. Potkal ty správné lidi. Každý film vzniká vlastně až ve střížně: ...bylo důležité, že jsem měl výborného střihače Vladimíra Baráka, se kterým mě seznámil Honza Hřebejk. Koproducentem projektu se stal Ondřej Trojan. Základem všeho byl samozřejmě sběr materiálů, roky zabralo hledání a kontaktování svědků, kteří dnes žijí na různých kontinentech. Natočili jsem asi 270 hodin rozhovorů, každý jednotlivý příběh by vydal na scénář hollywoodského filmu... A na závěr něco o paměti a dějinách: Ty výpovědi jsou nesmírně čisté, protože o těchto událostech neexistují žádné knihy, ani dokumenty, takže ti lidé do svých vzpomínek nemohli zahrnovat žádné zprostředkované informace... Nechci ani v nejmenším snižovat výpovědi lidí, kteří přežili třeba Osvětim, utrpení ve všech táborech bylo vždy strašné a nedá se porovnávat, ale často například popisují selekci slovy: Stál tam Mengele a ukazoval, kdo půjde doprava a kdo doleva... Mengele je už dnes symbol, a oni potřebují pojmenovat všechno to zlo, které je potkalo. Ale ne vždy mohli vědět, že je to skutečně Mengele, esesáky, kteří se podíleli na selekci, tam byla spousta. To je právě případ, kdy je později získaná informace nevědomky vstřebána do autentické vzpomínky... V tomto případě jsem se ale s něčím podobným vlastně nesetkával, protože ti lidé neměli s kým své vzpomínky konfrontovat.

4. 4. 2008

Petr Kopal